DOI 10.47315/archives2021.328.066

УДК 94(477.53)«1765/1769»

Вячеслав Кручиненко

головний археограф відділу

інформації та використання документів,

Державний архів Полтавської області

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5097-9726>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
РОДИН МИРГОРОДСЬКОГО ПОЛКУ
(за даними Генерального опису
Лівобережної України 1765–1769 років)

Анотація. У статті на основі аналізу Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр. розкрито деякі аспекти та особливості соціально-економічного життя родин Миргородського полку 60-х років XVIII ст. Акцентовано увагу на суспільній стратифікації населення: заможних, бідних козацьких і селянських сім'ях. Охарактеризовано майновий стан сімей вдів, посполитих і підсусідків. Матеріали окремих переписних книг Миргородського полку вперше використані в українській історіографії, що обумовлює наукову **новизну публікації**. **Мета дослідження** полягає у вивченні суспільно-господарських характеристик окремих сімей зазначеного географічного регіону. При підготовці статті вибір **методів дослідження** здійснювався із врахуванням основних тенденцій гуманітарного напрямку: системності, антропологізації та міждисциплінарних зв'язків, з урахуванням сучасного стану наукової розробки окресленої проблематики. У ході дослідження використано 4 групи методів (традиційних та інноваційних). До першої групи належать загальнонаукові методи, а саме: історичний, термінологічний та системний, для яких характерними є аналіз і оцінювання історичних подій. Другу групу характеризують міждисциплінарні підходи, з використанням статистичного та математичного методів. Загальноісторичні методи складають третю групу, серед яких застосовано порівняльно-історичний та ретроспективний. Четверта група – джерелознавчі методи: виявлення, відбір, класифікація, текстологічне вивчення, що дали можливість встановити об'єктивну цінність джерел для конкретного дослідження, визначити їхній інформаційний потенціал. **Висновки.** При розгля-

ді соціально-економічного розвитку родин Миргородського полку зроблено висновок, що приналежність до певної соціальної групи, число членів домогосподарства визначав рівень їхньої заможності. При визначенні критеріїв заможності розглядалися такі чинники: кількість майна (рухомого та нерухомого), стан житлових і господарських приміщень. Важливим був перелік членів родини із зазначенням їхнього статусу, що залежав від вікового й психічного чинників. Визначено, що найбільш заможними були козацькі родини, а найбіднішими – родини вдів; основна частина селянства жила бідно. Найменш заможною виявилася категорія підсусідків.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток; Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.; домогосподарства; родини; козаки; підсусідки; посполиті; історичне джерело.

Упродовж історичного розвитку нашої держави інститут родини відіграв чи не найвагомішу роль. Сім'я у ранньомодерному суспільстві Гетьманщини XVIII ст., зокрема і на території Миргородського полку, була основою функціонування соціуму. Для характеристики української родини того часу важливо досліджувати виробничі та побутові характеристики, оскільки домова спільнота була економічною одиницею у житті міської/сільської громади. Батьки разом із дітьми утримували власне домогосподарство¹. Дефініції «сім'я», «двір», «домогосподарство», «домова спільнота» у XVIII – на початку XX ст. вважалися тотожними: вони означали сукупність близьких родичів, які проживали разом і вели спільне господарство під управлінням однієї людини, яка називалася господарем. На сьогоднішній день ці терміни широкоживані у науковому обігу.

Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр. є доволі інформативним джерелом для соціально-економічного аналізу дворів Миргородського полку. Вперше в історичній літературі Рум'янцеvський опис як документ для дослідження соціально-економічного устрою населення проаналізовано у другій половині XIX ст. у наукових працях О. Лазаревського, М. Константиновича, Д. Багалія, М. Василенка, І. Теличенка². Сучасні вітчизняні історики Ю. Волошин, І. Сердюк,

¹ *Миронов Б.* Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. Спб.: Дм. Буланин, 1999. Т. 1. С. 219.

² *Лазаревский А.* Обзорение Румянцевской описи. Чернигов: Изд. губ. стат. комитета, 1866. Т. 1. 138 с.; *Константинович Н.* Обзорение Румянцевской описи Малороссии Н.–Чн. 1884 г. Т. 4. 58 с.; *Багалей Д.* Генеральная опись Малороссии // Киевская старина. 1883. № 11. С. 402–432; *Василенко Н.* К вопросу о децентрализации наших исторических архивов. Судьба Румянцевской описи Малороссии // Там же. 1882. № 12. С. 453–461.; *Теличенко И.* Скорбный лист Малороссийской коллегии // Там же. 1889. № 2. С. 445–458.

Д. Казіміров, О. Замура³ також досліджували вказаний документ, але фрагментарно.

Із 90-х років XVII ст. переписи населення Гетьманщини проводилися досить часто, з інтервалом від одного до п'яти років⁴. Один із таких переписів – Рум'янцевський опис, в якому міститься соціально-економічна інформація про домогосподарства містечок, сіл, слобод, хуторів. Проведення його охопило територію Гетьманщини відповідно до указу Катерини II від 4 листопада 1763 р. Виконавчим органом виступила Друга Малоросійська колегія⁵. Очолював її граф П. О. Рум'янцев, який особисто розробив план опису⁶.

Основним завданням статті є вивчення соціально-економічної характеристики родин Миргородського полку (за даними Рум'янцевського опису). Спробуємо на деяких прикладах простудіювати зазначене питання, з цією метою опишемо домові спільноти окремих населених пунктів вказаного вище географічного регіону. Зауважимо, що такий науковий підхід обумовлений майже ідентичними суспільно-господарськими ознаками усіх родин. А, отже, це дає нам право вибірково (не розписуючи двори кожного містечка (міста, села) розглянути сімейні союзи. Досліджені нами населені пункти територіально розташовані поряд один із одним, що уможливорює вивчення соціально-економічного устрою частини Миргородського полку.

Один із населених пунктів, що став предметом дослідження, – с. Дмитрівка Потоцької сотні. Наведемо перший приклад домогосподарства, власника якого не записали: «двор мой» (невідомо чий)⁷. Підкреслимо, що це рідкісний випадок, адже господарів дворів у Рум'янцевському переписі записували першими з-поміж числа усіх

³ Волошин Ю. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII ст. // *Історична пам'ять*. № 1. 2011. С. 6.; Сердюк І. Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.: виміри локальної демографічної історії // *Наукові записки. Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського*. Київ, 2009. Т. 19. Кн. 1. С. 411, 414; Казіміров Д. Козацькі родини м. Мени за Генеральним описом Лівобережної України 1765–1769 рр. // *Краєзнавство*. 2011. № 4. С. 216–222; Замура О. Поширення захворювань серед сільського населення Переяславського полку в другій половині XVIII ст. // Там же. 2012. № 3. С. 46–54.

⁴ Швидько Г. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. Дніпропетровськ: Національний гірничий ун-т, 2004. С. 3.

⁵ Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.: покажчик населених пунктів / уклад.: Л. А. Попова, К. Г. Ревнивцева; ред. І. Л. Бутич. Київ: Центральний держ. історичний архів УРСР, 1959. С. 4.

⁶ Історичне джерелознавство: підручник / авт. кол.: Я. С. Калакура (кер.), І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Вид. 2-е, допов. і переробл. Київ: Либідь, 2017. С. 377.

⁷ ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 57. Оп. 1. Спр. 437. Арк. 16.

членів родини. У домогосподарстві було: «2 избы, людская 1, амбар 2, сараев 2»⁸. Мешкав тут корінний житель, 24-річний найманий робітник, козацького звання Тимофій Чаус із 20-річною дружиною Тетяною та 9-місячним сином Іваном. На час перепису Тимофій пронаймував 1 рік. Вочевидь, це пояснюється тим, що він походив із бідної козацької родини та мав можливість прогодувати свою сім'ю лише за рахунок щоденної праці в чужому господарстві.

Поряд із родиною Чаусів в одному дворі мешкала родина підсусідка, пономаря церкви Покрови Пресвятої Богородиці, козацького звання Назара Івашини (вік у джерелі не вказаний). У Генеральному описі міститься інформація про його родину: «Жена его Стефанида 35 лет. Дети: Григорий 13 лет, вне ума, Варвара 10 лет, Анна 8 лет, Дария 4 года, Екатерина 2 года»⁹. Як бачимо, Назар утримував семеро осіб. Враховуючи те, що Григорій страждав психічним захворюванням, а Катерина, Дарина, Анна в силу малого віку не могли надати в господарстві необхідної допомоги, дружина Стефанида та донька Варвара були єдиними помічниками Назара. Загалом можна припустити, що родина Івашини жила бідно. Про це свідчить їх належність до стану підсусідків. Вони становили незабезпечену когорту фіскального населення, до якої входили індивіди, що не мали приватного домогосподарства. Підсусідки на певних умовах проживали в чужих домових спільнотах, маючи право обробляти частину земельної ділянки. Між господарями домових володінь та підсусідками укладалися усні та письмові угоди, що передбачали певні умови найму. У містах підсусідки здійснювали податкову оплату за рахунок грошового еквіваленту, а у селах – за допомогою натурального господарства¹⁰.

Третьою родиною в Рум'янцевському описі значиться родина померлого козака Івана Лисого (Дзюби). 54-річна вдова Любов проживала разом із 20-річним паралізованим сином Федором і 14-річною донькою Агрипиною¹¹. У цьому випадку соціальне походження не мало майже ніякого значення, оскільки самотня жінка похилого віку розраховувала на допомогу лише з боку Агрипини, яка була незаміжньою. Варто також додати, що непрацездатний Федір і його мати мали мінімальні шанси одружитися. Із цього випливає, що в родині Лисого (Дзюби) явно не вистачало робочих рук для повноцінного ведення домашнього господарства. Загальне число людей в домогосподарстві становило 13 (без урахування невідомого власника першого двору). Становище сім'ї овдовілої Любові можна вважати найскладнішим серед усіх указаних вище родин.

⁸ ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 57. Оп. 1. Спр. 437. Арк. 3зв.–4.

⁹ Там само.

¹⁰ Малий словник історії України // History. URL: <http://www.history.vn.ua/book/dict/1078.html> (дата звернення: 10.01.2021).

¹¹ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 437. Арк. 5, 5зв.

Наступні приклади пов'язані із домогосподарствами виборних козаків. У Генеральному описі записано: «двор ветх, изба жилия 1, амбар 1, сарай 1. Козак выборный Максим Гуджула 50 лет, уроженец Польской области, с. Трутовцов, отколь вышел в Россию 30 лет назад. Жена его Ефимия, рожденная с. Дмитровка, 40 лет. Дети: Никита 16 лет, Федор 10 лет, Васса 13 лет. Подсуседок ево Лукян Дядюра 60 лет, уроженец Новороссийской губернии, Днепровского пикинерского полка, м-ка Келеберда, отколь зашел 30 лет. Жена его Ирина, рожденная в м-ке Келеберде 40 лет, дочь Варвара 10 лет»¹². Таким чином, у цьому домогосподарстві проживали 2 сім'ї, чисельність яких складала 8 осіб. За суспільно-економічною стратифікацією ці родини дещо відрізнялися, адже трутівець виявився господарем двору, а Л. Дядюра на нього працював, щоб забезпечити дружину та доньку первинними потребами.

М. Гуджула записаний як немісцевий житель. Приїхавши із с. Трутівці, чоловік узяв шлюб із Єфимією, яка народилася в с. Дмитрівка. Вочевидь, у себе на батьківщині Максим не бачив перспектив для створення родини або ж не зміг знайти жінку, яка погодилася би піти з ним під вінець. Глава двору скоріш за все служив на території Миргородського полку. У XVIII ст. виборні козаки відбували військову службу¹³.

На нашу думку, останні тези відповідають тогочасним реаліям. Зважаючи на те, що найстаршому сину Микиті на момент перепису вже виповнилося 16 років, М. Гуджула одружився після 30 років. У ранньомодерний період це був критичний вік для взяття шлюбу. Згідно з Рум'янцевським описом, у селах Миргородського полку левова частка неодружених чоловіків припадала на вікові групи 15–19 і 20–24 роки. А це означає, що Максиму пощастило знайти шлюбну пару. Єфимія була молодшою за чоловіка на 10 років. Очевидно, що тут головну роль відіграли соціальний та біологічний чинники. Вийти заміж за виборного козака в матеріальному плані було вигідніше, ніж за селянина.

Підсусідком М. Гуджули став Л. Дядюра родом із м-ка Келеберди. Оселився він у козацькому дворі з дружиною-землячкою Іриною та донькою Варварою. Наявність у домогосподарстві однієї дитини може вказувати на те, що: 1) келебердяни стали учасниками доволі пізнього шлюбу. Ірина після народження Варвари вже не спромоглася завагітніти повторно через неналежний стан здоров'я; 2) відсутність можливості утримувати більше одного нащадка.

А тепер наведемо ще один приклад двору виборного козака: «двор ветх, изба жилия 1, амбар 1, сарай 1. Козак выборный Федор Иванченко, 30 лет, уроженец с. Дмитровка. Жена его Стефанида Мироно-

¹² ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 437. Арк. 5-5зв.

¹³ Зміни у суспільному ладі Гетьманщини наприкінці XVII–XVIII ст. URL: http://pidruchniki.com/1115121245465/pravo/zmini_suspilnomu_ladi_getmanshini_naprikintsi_hvii-hviii (дата звернення: 10.01.2021).

ва дочь, рожденная в г. Миргороде, 25 лет, с козачих. Дети: Кирило 3 года, Агрифина 5 лет. В одной хате живет теща ево вдова козака Миргородского полку, г. Миргорода Мирона Олейника жена Настасия 60 лет. У нее сын Артем 20 лет. Его жена София Иванова дочь, рожденная с. Дмитровки, 19 лет»¹⁴.

Домогосподарство дмитрівця Ф. Іванченка складалося з семи осіб. Його дружина Стефанида та вдова-теща Настасія походили родом із м. Миргорода. Цей факт є досить цікавим, оскільки змушує замислитися над тим, чому сім'я козаків переїхала на постійне місце проживання з економічно перспективного міста до села? Адже Миргород був значним торговельним і культурним містом, відомим своїми великими ярмарками, на які приїжджали люди з далеких міст¹⁵. Вочевидь, для родини Стефаниди та Федора варіант проживання в с. Дмитрівці виявився вигідним. Ми схилиємося до думки, що така ситуація обумовлювалася двома факторами: по-перше, літня козачка Настасія, котра овдовіла, потребувала додаткової чоловічої допомоги. Серед осіб сильної статі вона могла розраховувати лише на свого сина Артема. Через такі обставини видати дочку заміж за Ф. Іванченка, який належав до потрібної соціальної групи, мав власний двір з майном, у господарсько-економічному плані стало необхідним; по-друге, Федір, Артем, Стефанида та Софія могли забезпечити повноцінне функціонування домогосподарства, в якому мешкали.

У контексті дослідження наведемо деякі приклади родин с. Мануйлівки Голтвянської сотні. Почнемо із тих, що стосуються бездвірних хат, жителями яких у Рум'янцевському описі в переважній більшості значаться посполиті. Вони належали до некозацького населення (селянства).

Станом на лютий 1768 р. у переписі першим числиться домогосподарство Швеців: «хата бездворная 1, амбар 1, сараев 2. Павло Швец 55 лет, природный посполитый (т. е. уроженец) села Мануйловки. Жена его Матрона 50 лет. Дети: Кирило 17 лет, Григорий 8 лет, Дионосий 6 лет, Варвара 14 лет, Марина 13 лет»¹⁶. Як бачимо, швецівська сім'я складалася з семи осіб. Є всі підстави вважати, що ця родина, незважаючи на соціальну приналежність до стану селян, повністю задовольняла найнеобхідніші потреби. На це вказує число працездатних людей – 5: Павло, Матрона, Кирило, Варвара та Марина. Через декілька років молодші сини Григорій та Діонісій теж могли стати помічниками.

Поруч із родиною Швеців мешкала сім'я померлого селянина Степана Шевченка: «бездворна хата 1, сараев 3. В ней живет умершого

¹⁴ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 437. Арк. 63в.

¹⁵ Миргород, Миргородський район, Полтавська область // Історія міст і сіл Української РСР. URL: <http://ukrssr.com.ua/poltav/mirgorodskiy/mirgorod-mirgorodskiy-rayon-poltavska-oblast> (дата звернення: 12.01.2021).

¹⁶ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 344. Арк. 38.

природного, мануйловського посполитого Степана Шевченка жена Ирина 55 лет. Их дети: 1) Леонтий 25 лет. Его жена Параскева 21 год. Дочь их Ефросиния 2 года. 2) Трофим 20 лет. Его жена Ефросиния 15 лет. 3) Яков холост 14 лет. 4) Феодосия 17 лет, Наталья 15 лет»¹⁷. Населеність домогосподарства становила 9 людей. З цього числа 8 осіб відносилися до працездатних членів сім'ї (крім 2-річної Єфросинії). У цьому випадку старший син Степана Леонтій цілком міг стати главою родини. Але говорити про це як велику привілецію не доводиться. Зважаючи на те, що Шевченки володіли хатою та 3-ма сараями, їхня родина була однією з найбідніших.

Проте, найважче жилося родині Недоступи. Це пояснюється: 1) овдовінням; 2) відсутністю майна (самотня жінка, крім хати, нічого не мала) та 3) малочисельним складом сім'ї (тільки 4 особи): «бездворна хата 1, в ней живет умершого посполитого города Омельника Омелка Недоступы, жена Агафия Недоступиха 40 лет. Дети ее: Мирон 12 лет, Наталья 8 лет, Матрона 4 года»¹⁸. Дивлячись на майновий показник домогосподарства О. Недоступи, спадає на думку те, що померлий Омелько ще за життя не мав змоги повноцінно забезпечити свою обраницю та дітей. Ймовірною причиною такого скрутного становища видається не лише принижений соціальний статус. Адже інші багатші посполиті, які значаться в Рум'янцевському описі, в суспільній ієрархії посідали те ж місце, що й О. Недоступа. Ситуація вдови значно ускладнювалася тим, що в її розпорядженні майже не було помічників. Вочевидь, жінці доводилося сподіватися на допомогу сина Мирона. За таких умов важко уявити належне функціонування родини 40-річної матері. На нашу думку, одним із ключових факторів цього став її вік (навіть чи Агафія могла виконувати всю роботу померлого чоловіка).

Трохи кращою виглядала ситуація в родині Г. Шийки: «бездворная хата 1, сарай 1. В ней живет умершого посполитого, мануйловского Григория Шийки, жена Екатерина 40 лет. Дети: Андрей 20 лет, Евдокия 18 лет, Ксения 17 лет»¹⁹. Сім'я покійного Григорія складалася з 4-х осіб, які жили в хаті без двору, але мали сарай. У майновому відношенні домогосподарство Г. Шийки можна вважати бідним. Компенсувало злиденний побут скоріш за все те, що всі члени цієї родини були працездатними. Старший син Андрій, доньки Євдокія та Ксенія стали опорою для матері. Поряд із цим є висока ймовірність того, що неможливість погіршувала шанси дітей Катерини одружитися змолоду. Взяття шлюбу кимось із них могло мати різні наслідки. Якби під вінець пішов Андрій, в його домогосподарстві з'явилися б додаткові робочі руки. У разі заміжжя сестер 20-річного чоловіка, рівень життя роди-

¹⁷ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 344. Арк. 38, 38зв.

¹⁸ Там само. Арк. 42.

¹⁹ Там само. Арк. 43.

ни значно впав би. Вочевидь, будучи одруженими, Євдокія чи Ксенія пішли б у сім'ї своїх наречених, повсякденно працюючи разом із ними.

Наступний приклад домової спільноти самотньої жінки такий: «бездворная хата 1, сараев 3. В ней живет умершого посполитого, природного мануйловского Семена Ткаченка, жена Христина 50 лет. Дети: 1) Яков 27 лет. Его жена Дария 23 года. У них сын Потапий 2 года. 2) Савва 16 лет, Павло 14 лет»²⁰. Як бачимо у домогосподарстві було 6 осіб. Удова Христина Ткаченко походила з селян. Майно, нажите нею разом із померлим Семеном, вказує на певне піклування чоловіка про родину. Важливо виокремити і те, що 50-річна жінка впродовж подружнього співмешкання народила 3-х синів – Якова, Саву та Павла. На час перепису кожен із її дітей досяг віку, в якому виконувалися всі види домашніх робіт. Суспільно-господарський потенціал сім'ї Ткачєнків був вищим, ніж у родин Недоступи та Шийки. Пояснюється це тим, що Павло і Сава, як і 27-річний Яків, могли взяти шлюб і виростити нащадків. У результаті значно збільшилось би число індивідів, які забезпечували стійкий розвиток домової спільноти. А, отже, не виникало б труднощів із тим, щоб прогородувати родину.

У рамках дослідження також заслуговує на увагу вивчення соціально-економічних характеристик заможних родин. Помилково говорити про те, що всі посполиті жили убого. Ця теза підтверджується відомостями, що містяться в Генеральному описі. Тут зафіксовано випадки, коли селяни володіли більшою кількістю майна, ніж козаки. Із цього випливає, що у XVIII ст. добробут сім'ї залежав не тільки від приналежності до вищої суспільної групи. Важливу роль відігравали такі чинники як внутрішньородинна організація та вміння утримувати господарство.

Прикладом доволі успішного посполитого може послужити самотній літній чоловік Павло Резниченко: «хат 2, сараев 4. Павло Резниченко, вдов 59 лет, уроженец гор. Голтвы, посполитый, зашел 11 лет. Дети: 1) Остап 18 лет. Его жена Мария 17 лет. 2) Семен 8 лет. Оного Резниченка зять Василь След 40 лет, уроженец гор. Голтвы, посполит, зашел вместе с тестем 11 лет (назад). Его жена Анна 35 лет»²¹. У домогосподарстві П. Рєзничєнка мешкало 6 людей. Незважаючи на втрату дружини, Павло був порівняно з багатьма іншими селянами, які значаться в Рум'янцевському описі, забезпеченою людиною. На це вказує наявність 2-х хат і 4-х сараїв. Майже всі рідні та родичі, які проживали з удівцем, цілком могли підтримувати своє матеріальне становище. Вочевидь, мала батьківщина Голтва не дала перспектив П. Рєзничєнку, які дозволили б себе надійно почувати. Припускаємо, що в с. Мануйлівці в силу певних обставин, нам невідомих, знайшлося більше можливо-

²⁰ Там само. Арк. 45зв.–46.

²¹ Там само. Арк. 38зв., 39зв.

стей для родинного життя. При сприятливих умовах одружений 18-річний Остап міг стати після смерті вдівця главою родини. Це той випадок, коли старшому сину треба було лише підтримувати в належному стані господарство та майно батька, що швидше за все через деякий час перейшли чоловіку Марії у спадок. На нашу думку, Анну з Василем теж влаштовував такий варіант. Тим паче, ця шлюбна пара не мала дітей, а, отже, полегшувалося завдання прогодувати родину.

Наведемо ще один приклад достатньо заможної родини. На відміну від попереднього домогосподарства, мова йтиме про козацьку та посполиту сім'ю: «двор, в нем 2 хаты, сараев 6. В 1-й хате: Семен Потапенко 44 лет, уроженец Голтвы, звания козачого, зашел 10 лет. Жена его Агафия 34 лет. Дети Иван 7 лет, Тихон 4 лет, Анна 10 лет, Дария 9 лет, Евдокия 7 лет. Во 2-й хате Михайло Резниченко 40 лет, уроженец Голтвы, звания посполитого, зашел годов 6. Его жена Евдокия 30 лет. Дети их: Никита 10 лет, Олефир 4 года, Потапий 3 года, Наталия 8 лет, Настасья 6 лет»²². Загальне число осіб, які мешкали у цьому дворі, становило 14. На перший погляд, 2 хати з двором і 6-ма сараями дозволяють стверджувати про високий рівень життя та повний достаток. Заперечувати цей факт складно, але необхідно враховувати і населеність родин. Чим більше людей проживало в дворі, тим важче задовольнялися потреби членів сім'ї. Особливо це відчувалося, коли левову частку в сімейних союзах складали малі діти. Семен і Агафія годували 2-х синів і 3-х дочок. Якщо припустити, що Анна з Дарією допомагали батькам у господарстві, Потапенки могли цілком сподіватися на стабільне джерело доходів.

Посполитий М. Різниченко з дружиною Євдокією утримували 5-х дітей. Є всі підстави стверджувати, що 40-річний чоловік працював у домогосподарстві Семена: по-перше, низький суспільний статус; по-друге, можливість проживати з родиною на постійній основі. Вочевидь, у Голтві Резніченки не мали хати. При наявності власного житла та хоч якогось господарського ресурсу сім'я селян навряд чи прагнула б змінити особисте помешкання.

Черговий приклад пов'язаний з родинами братів, які належали до козацького стану: «двор, хат 2, впусе 1, амбар 2, сарай 1. Живут 1) Иван Хруль 50 лет, козак с. Мануйловка. Его жена Мария 40 лет. Дочь: Анна 9 лет. 2) Брат двоюродный Иван 45 лет. Его жена Домника 41 лет. Дети их: Иеремия 2 года, Ефросиния 12 лет, Матрона 5 лет. 3) брат же его Клим Хруль 35 лет. Его жена Анна 30 лет. Дети: Трофим 6 лет, Андрей 3 года, Зеновия 2 года»²³. Зазначимо, що в Рум'янцевському описі рідко зустрічаються випадки, коли домогосподарство складається з 3-х братських родин. Тут загалом людей було 13. Згідно

²² ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 344. Арк. 39зв.

²³ Там само. Арк. 40зв.–41.

з переписом головуєчим і старшим був І. Хруль. Його дружина Марія змогла народити лише одну дівчинку. Певною мірою така ситуація є унікальною. Не часто можна зустріти в Генеральному описі записи, коли батьки, яким виповнилося 40 років, мали одного нащадка.

Поряд з Іваном мешкав двоюрідний брат із таким же іменем. На відміну від 50-річного родича, його сім'я нараховувала п'ятеро осіб. На нашу думку, це пов'язано з міцним здоров'ям чоловіка та Домнікії. Останній вдалося в 39-річному віці народити сина Єремію. Підкреслимо, що зазначений приклад не був рідкісним для XVIII ст. Соціально-господарські стратегії передбачали в майбутньому залучення підростаючого хлопчика до щоденної родинної справи. Економічна ефективність багато в чому залежала від числа осіб чоловічої статі. Проте не варто також применшувати роль жінок у домогосподарствах. Крім того, що вони виношували та народжували дітей, на них покладалася значна частина хатніх турбот.

Третьою в Рум'янцевському описі значиться родина 35-річного Кліма. Разом із дружиною Анною йому вдалося ростити 2-х хлопчиків і дівчинку. Ми вважаємо, що при сприятливих обставинах Андрій з Трохимом могли стати надійною опорою для своєї сім'ї та домогосподарства Хрулів. Певне майнове підґрунтя для цього вже було. Батькам залишалося тільки правильно виховати дітей, навчивши раціонально організовувати працю всередині родини. Піддається сумніву те, що в братській домовій спільноті існувала нагальна потреба в наймитах. Вочевидь, кровноспоріднені козацькі сім'ї власними зусиллями виконували такий об'єм роботи, який дозволяв підтримувати достатній рівень життя.¹

Поруч із домогосподарством І. Хруля знаходився двір його однофамільця Тимоша: «двор, в нем 1 хата, 2 сарая. Тимош Хруль 50 лет, природной с. Мануйловки, посполитый, жена его Мария 40 лет. Дети: Проккоп 12 лет, Антон 4 года, Исаак 2 года, Варвара 15 лет, Агафия 6 лет»²⁴.

Важливим залишається питання, чи був Івановий одноліток родичем? Якщо так, то він мав би зі своєю родиною проживати у дворі козака. 50-річний чоловік належав до селян. З одного боку, соціальний стан (посполитий) вказує лише на випадкове співпадіння прізвищ. З іншого, близька відстань між хрулівськими домовими спільнотами та мануйлівські корені наштотують на думку, що Тимош мав родинні зв'язки з Іваном. Головним аргументом цього твердження служить число членів селянської родини – 7. Навіть при успішному функціонуванні господарства Івана сім'я посполитого створила б перенаселеність двору. Розмістити 12 осіб на одній локальній території було б надзвичайно складно. До того ж, важко уявити, що брати Хрулі бажали утримувати ще одну родину. Тим паче, Тимош у своєму домогосподарстві виконував роль головуєчого. Дивлячись на майно, яке концентрувалося в його

²⁴ Там само. Арк. 41зв.

руках, можна дійти висновку, що прибуток сім'ї селянина цілком залежав від неї самої.

Шанси на стабільний розвиток посполитої домової спільноти залишалися високими, багато в чому завдячуючи Марії. Жінка народила двох хлопчиків – Антона та Ісаака. У майбутньому вони мали стати помічниками найстаршого сина Прокопа. До цього варто додати, що 15-річна Варвара входила до категорії «потенційно заміжніх дівчат». Ми напевно не знаємо, чи вдалося їй вийти заміж. Але існує висока ймовірність того, що донька Тимоша змінила шлюбний статус. У такому разі Варварі довелося б перейти на постійне місце проживання в родину нареченого. Серед підростаючого покоління жіночої статі в Генеральному описі значиться ще малолітня Агафія. Зрозуміло, що разом із меншими братами надавати необхідну допомогу родині дівчинка не могла. Скоріш за все, працю розподіляли на 4-х людей – Тимоша, Марію, Прокопа та Варвару.

Із 14-ти осіб складалося домогосподарство селянина Кирила Школенка: «двор, в нем хат 2, сараев 2. Кирило Школенко 38 лет, природный с. Мануйловки, посполитый. Его жена Анна 35 лет. Дети: Павел 15 лет, Василий 12 лет, Евдокия 9 лет, Зеновия 4 года, Дария 2 года. Оного Школенка швагер Овдей Ночовненко 33 лет, уроженец сотни Голтвянской с. Броварок, звания посполитый, зашел 5 лет. Его жена Ефимия 29 лет. Дочь их Анна 2 лет. Ево Ночовненка мать родная Любовь, вдова 50 лет. У ней сын Григорий 12 лет, дочери Евдокия 18 лет, Зеновия 14 лет»²⁵.

Враховуючи число мешканців двору, можна припустити, що наявність 2-х хат у дворі дозволяла більш-менш комфортно проживати в домовій спільноті. Дружиною глави родини записана 35-річна Анна. З позиції народжуваності шлюбна пара виглядала вдалим сімейним союзом. Вочевидь, це свідчить про можливість соціального забезпечення 5-х дітей. Недоцільно стверджувати, що поява на світ синів/дочок супроводжувалася тільки можливістю батьків мати в господарстві додаткову робочу силу. Щоб ростити дітей, треба було мати непогані матеріальні умови. Із цього випливає, що Кирило з Анною утримували родину в достатку.

Як бачимо, в домогосподарстві К. Школенка значиться Овдій, котрий записаний швагером (братом дружини)²⁶. Броварківський посполитий зі своєю родиною поселився в Мануйлівці. Вочевидь, дбаючи про всіх членів сім'ї, 33-річний О. Ночовненко забрав на постійне місце проживання матір-удову з її молодшими дітьми. Цей факт говорить про важке соціально-економічне становище Любові, Григорія, Євдокії

²⁵ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 344. Арк. 48–48зв.

²⁶ Етнографія України : навчальний посібник // за заг. ред. С. А. Макарчука. Вид. 2-е, перероб. і доп. Львів: Світ, 2004. С. 350.

та Зіновії. Ночовненки походили із селян. До того ж, існує висока ймовірність, що вони взагалі не мали власного господарства, опинившись через бідність в скрутному становищі. Єдиним виходом при таких обставинах став переїзд зі старшим сином у нову домову спільноту.

Доволі заможним було домогосподарство родини Лисаків (11 осіб): «двор, в нем хат 2, амбар 1, сарай 2. Иван Лисак 40 лет, природный с. Мануйловки (житель), звания козачого, стал в подданстве годов 20, жена его Анна 50 лет. Дети их: 1) Петро 20 лет. Его жена Евдокия 17 лет, 2) Демид 9 лет, 3) Стефан 4 года, 4) Ксения 15 лет, 5) Акилина 14 лет, 6) Ирина 10 лет. В другой его Лисака хате делается ремесло ткацкое, тчет полотна сторонним людям за заплату. 1) Алексей Ткач 30 лет, уроженец Лубенского полку, сотни полковой, с. Тишков, звания и отца с матерью в малолетстве не знает. 2) Мартин 18 лет, уроженец мануйловский, звания посполитого»²⁷.

Глава сім'ї І. Лисак одружився на старшій за нього Анні. Зауважимо, що остання швидше за все народилася в багатій родині. На це вказує вік її сина Петра. Він з'явився на світ, коли його батькові виповнилося максимум 20 років. Тобто, 40-річний козак пішов під вінець ще змолоду. Некоректно говорити, що шлюбне коло Івана обмежувалося лише однією жінкою. Ми вважаємо, що основною причиною шлюбного вибору чоловіка стала економічна вигода. Адже утримувати шестеро дітей могла не кожна родина. У козацькій домовій спільноті мешкав також 30-річний холостяк Олексій Ткач. Ще змалку він залишився сиротою. На наш погляд, це пов'язано зі смертю батьків чи їх відмовою від малого сина через маргіналізацію²⁸. До якого стану належав одинак – невідомо. Переїхавши із с. Тишків Лубенського полку в Мануйлівку, чоловік займався ткацьким ремеслом, заробляючи таким чином собі на життя. Поряд із ним ту ж справу робив неодружений Мартін. Прізвище хлопця в Рум'янцевському описі відсутнє. Вочевидь, це пояснюється 2-ма людськими факторами: 1) переписувач населення через неувважність записав лише ім'я; 2) 18-річний селянин не знав свого прізвища. Попри те, що доля ткачів була складною, Олексію та Мартіну вдалося знайти помешкання та самостійно себе забезпечувати. Інформація, що міститься в Генеральному описі, дає підстави стверджувати, що до господарської праці неодружених не залучали. Більшість часу витрачалася ними на прибуткове ремесло.

Проаналізувавши деякі домові спільноти Миргородського полку, ми дійшли висновку, що соціально-економічний розвиток тієї чи ін-

²⁷ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 344. Арк. 75зв.–76.

²⁸ Маргіналізація – послідовність дій, що передбачає розвал соціуму, який проявляється у занепаді суспільних угруповань, припиненні усталених відносин між індивідами, відсутністю можливості належати до певної спільноти.

шої родини в більшості випадків залежав від суспільної стратифікації. Приналежність до певної соціальної групи, число членів домогосподарства визначали і рівень достатку тієї чи іншої родини. Встановлено, що критерієм добробуту виступали такі фактори: 1) кількість майна (рухомого та нерухомого); 2) стан житлових і господарських приміщень. Важливим був перелік членів родини із вказівкою їхнього статусу, що залежав від вікового й психічного чинників.

Нами виявлені характерні тенденції для домових спільнот досліджуваного регіону. Найбільш заможними виступали козацькі родини, а найбіднішими – сім'ї вдів. Основна частина селянства жила у нестатках. Доволі рідко траплялися ситуації, коли посполиті концентрували в своїх руках достатньо могутній майновий потенціал. Адже закономірне зубожіння та розорення могло стати результатом сплати податків та платежів, виконання повинностей.

Незаможну групу податного населення без приватної власності становили підсусідки. Для того, щоб вижити, представники цієї соціальної когорти оселялася в чужих дворах із правом обробітку частини навколишньої землі. Найпоширенішою формою відносин між власниками господарств і підсусідками стали усні угоди, які передбачали сплату податку главі родини натурою чи грошима.

Отже, зважаючи на важливу господарську функцію, двори Миргородського полку 1765–1769 рр. наділялися ключовими соціально-економічними ознаками. Дані перепису чітко фіксували наявність майна та стан житлових і господарських споруд, вік членів родини для якомога більшого фіскального контролю над населенням Гетьманщини. Тому суспільно-економічні характеристики українських домових спільнот уможливають визначення рівня заможності сімей та їхні можливості забезпечувати себе, утримувати господарство, обробляти землю й сплачувати податки.

REFERENCES

1. Bagaley, D. (1883). Generalnaya opis Malorossii [General Description of Little Russia]. *Kiyevskaya starina*, 11, 402–432. [in Russian].
2. Makarchuk, S. A. (Ed.) (2004). *Etnohrafiia Ukrainy: navchalnyi posibnyk* [The ethnography of Ukraine: study guide] (Vol. 2, p. 350). Lviv: Svit. [in Ukrainian].
3. Popova, L. A. & Revnyvtseva, K. H. (Comps.), Butych, I. L. (Ed.) (1959). *Heneralnyi opys Livoberezhnoi Ukrainy 1765–1769 rr.: pokazhchyk naselenykh punktiv* [The General Description of Left-Bank Ukraine in 1765–1769: localities index]. Kyiv: Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv URSR. [in Ukrainian].
4. Kalakura, Ya. S., Voitsekhivska, I. N., Pavlenko, S. F. et al (2017). *Istorychne dzhereloznavstvo: pidruchnyk* [Historical source studies: textbook]. 2nd ed. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

5. Kazimirov, D. (2011). Kozatski rodyny mista Meny za Heneralnym opysom Livoberezhnoi Ukrainy 1765–1769 rr. [Cossack families in Men city according to the General Description of Left-Bank Ukraine in 1765–1769]. *Kraieznavstvo*, 4, 216–222. [in Ukrainian].
6. Konstantinovich, N. (1884). *Obozreniye Rumyantsevskoy opisi Malorossii* [The review of Rumyantsev's description of Little Russia] (Vol. 4, p. 58). Chernihiv. [in Russian].
7. Lazarevskiy, A. (1866). *Obozreniye Rumyantsevskoy opisi* [Rumyantsev's description review] (Vol. 1, p. 138). Chernihiv. [in Russian].
8. Malyi slovnyk istorii Ukrainy. Istoriia [The small dictionary on the history of Ukraine. History]. Retrieved from: <http://www.history.vn.ua/book/dict/1078.html> [in Ukrainian].
9. Mironov, B. (1999). *Sotsialnaya istoriya Rossii perioda imperii (XVIII – nachalo XX vekov): Genezis lichnosti, demokraticheskoi semi, grazhdanskogo obshchestva i pravovogo gosudarstva* [Social history of Russia during the imperial period (the 18th – early 20th centuries): genesis of a personality, democratic family, civil society and law-bound state] (Vol. 1, p. 219). Sankt Peterburg. [in Russian].
10. Myrhorod, Myrhorodskiy raion, Poltavska oblast. Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR [Myrhorod, Myrhorodskiy district, Poltava region. The history of cities and villages of the Ukrainian SSR]. Retrieved from: <http://ukrssr.com.ua/poltav/mirgorodskiy/mirgorod-mirgorodskiy-rayon-poltavska-oblast> [in Ukrainian].
11. Serdiuk, I. (2009). Heneralnyi opys Livoberezhnoi Ukrainy 1765–1769 rr.: vymiry lokalnoi demohrafichnoi istorii [The General Description of Left-Bank Ukraine in 1765–1769: dimensions of local demographic history]. *Naukovi zapysky*, 19(1), 411; 414. [in Ukrainian].
12. Shvydko, H. (2004). *Komput i reviziia Myrhorodskoho polku 1723 r.* [Register and revision of the Myrhorod regiment in 1723]. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
13. Telichenko, I. (1889). Skorbny list Malorossiyskoy kollegii [Mournful list of the Malorossiya collegium]. *Kiyevskaya starina*, 2, 445–458. [in Russian].
14. Vasilenko, N. (1882). K voprosu o detsentralizatsii nashikh istoricheskikh arkhivov. Sudba Rumyantsevskoy opisi Malorossii [On the decentralization of our historical archives. The future of Rumyantsev's description of Little Russia]. *Kiyevskaya starina*, 12, 453–461. [in Russian].
15. Voloshyn, Yu. (2011). Statevo-vikova ta shliubna struktura naseleennia mista Poltavy v druhij polovyni XVIII stolittia [The structure of Poltava city population according to sex, age, and family criteria in the second half of the 18th century]. *Istorychna pamiat*, 1, 6. [in Ukrainian].
16. Zamura, O. (2012). Poshyrennia zakhvoriuvan sered silskoho naseleennia Pereiaslavskoho polku v druhii polovyni XVIII stolittia [The spread of diseases among the village population of Pereiaslav regiment in the second half of the 18th century]. *Kraieznavstvo*, 3, 46–54. [in Ukrainian].
17. Zminy u suspilnomu ladi Hetmanschyny naprykintsi XVII–XVIII stolit [Changes in social order of the Hetmanschyna period at the end of the 17th – 18th centuries]. Retrieved from: http://pidruchniki.com/1115121245465/pravo/zmini_suspilnomu_ladi_getmanschini_naprikintsi_hvii-hviii [in Ukrainian].

Vyacheslav Kruchynenko

Chief Archeographer of the Department
of Information and the Usage of Documents,

State Archives of Poltava Region

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5097-9726>

**SOCIO-ECONOMIC CHARACTERISTICS
OF MYRGOROD REGIMENT FAMILIES
(according to the General description
of the Left Bank of Ukraine 1765–1769)**

Abstract. The article, based on the analysis of the General Description of the Left Bank of Ukraine in 1765–1769, reveals some aspects and features of the socio-economic life of the families of the Myrhorod Regiment of the 60s of 18 century. The article emphasizes social stratification of the population: wealthy, poor Cossack and peasant families. The property status of families of widows, peasants and landless peasants is described. The materials of separate census books of the Myrhorod Regiment were used for the first time in Ukrainian historiography, which determines the **scientific novelty** of the publication. **The article aims** to study the socio-economic characteristics of individual families in the specified geographical region. In preparing the article, the choice of research **methods** was made taking into account the main trends in the humanities: systematization, anthropologization and interdisciplinary links, taking into account the current state of scientific development of the outlined issues. The study used 4 groups of methods (traditional and innovative). The first group includes general scientific methods, namely: historical, terminological and systemic, which are characterized by analysis and evaluation of historical events. The second group is characterized by interdisciplinary approaches, using statistical and mathematical methods. General historical methods make up the third group, among which comparative-historical and retrospective are used. The fourth group – source methods: identification, selection, classification, textual study, which made it possible to establish the objective value of sources for a particular study, to determine their information potential. **Conclusions.** When considering the socio-economic development of the families of the Myrhorod Regiment, it was concluded that belonging to a certain social group, the number of household members determined the level of their wealth. In determining the criteria of wealth, the following factors were considered: the number of property (movable and immovable), the condition of residential and commercial premises. The list of family members was important, indicating their status, which depended on age and mental factors. It was determined that the wealthiest were Cossack families, and the poorest were widow's families; the majority of the peasantry lived in poverty. The category of landless peasants turned out to be the least prosperous.

Key words: socio-economic development; General Description of the Left Bank of Ukraine in 1765–1769; households; families; Cossacks; landless peasants; peasant; historical source.